

LIISA POOL

HUGO TREFFNERI GÜMNAASIUM

12. KLASS

INGERISOOMLASTE EESTI KAUDU SOOME EVAKUEERIMINE TEISE MAAILMASÕJA AJAL

JUHENDAJA: AARE RISTIKIVI

Artikli aluseks olev uurimistöö on kirjutatud Tartus 2010. aastal ja see pälvis 2011. a õpilaste teadustööde riiklikul konkursil gümnaasiumiastmes III preemia.

SISSEJUHATUS

Ingerisoomlased on väike rahvakild, kelle algne kodupaik oli Loode-Venemaa aladel, kuid kes ajaloo keerdkäikude tõttu on kaotanud sideme oma kodukohaga ning on rahvusena mööda erinevaid riike laiali pillutud. Ajaloolased on keskendunud ingerisoomlaste saatusele pärast Teist maailmasõda ja analüüsinud nende tänapäevaseid olusid, kuid evakueerimist kui protsessi ja Eesti osa selles on uuritud väga vähe. Näiteks Terje Anepaio artiklis „Soomlased“, mis on avaldatud Eesti Entsüklopeediakirjastuse poolt 1999. aastal kogumikus „Eesti rahvaste raamat“, on kogu protsess võetud kokku ühe lausega, milles öeldakse vaid, et kokkuleppel Soome riigiga viidi 1943. aasta märtsist kuni 1944. aasta juunini Eesti kaudu Soome üle 63 000 ingerisoomlase (Anepaio 1999: 438). Sellele lausele Anepaio artiklis eelneb ja järgneb pikem ning süvenenum analüüs evakueerimisele eelnenud ja järgnenud sündmustest. Just selle kitsaskoha tõttu soovisingi keskenduda peamiselt sellele lühikesele, kuid olulisele etapile ingerisoomlaste ajaloos.

Käesoleva artikli eesmärgiks on anda ülevaade suuremahulisest evakueerimisoperatsioonist ning uurida selle mõjusid ingerisoomlastele. Peamisteks uurimisküsimusteks, millele vastuseid otsitakse, on: a) kas see operatsioon oli vajalik, b) mida evakueerimine ingerisoomlaste jaoks endaga kaasa tõi, c) milline oli Eesti ja eestlaste osa evakueerimisoperatsioonis ja kas nad olid toimuvast teadlikud. Minu hüpoteesiks on, et

evakuatsioon oli ingerisoomlastele vajalik, sest arvestades toonaseid olusid, oleks koduküladesse jäämine tähendanud vastuminekut kindlale surmale. Eeldan, et eestlaste teadlikkus operatsioonist oli küllaltki hea ja nende osa operatsioonis oluline, sest tegevus toimus suures mahus siiski Eesti aladel.

Tegemist on ajaloolase uurimusega ja see põhineb suures osas juba varem avaldatud allikatel. Uurimuse kõige algupärasemaks osaks võib pidada minu vanaisa Einari Lempineni (sündinud 1934) ja vanatädi Lempi Ruotsi (1928–2009) mälestusi, mida ei ole seni laialdaselt avaldatud. Einari Lempineniga tegin 10. märtsil 2010 kirjaliku intervjuu e-posti teel. Lempi Ruotsi on oma mälestused ise kirja pannud ja Einari Lempineni abiga on neist kokku pandud memuaarid pealkirjaga „Kuin akanat tuulesa“. Tema memuaarid on 1998. aastal väikesetiraažiliselt ka Soomes trükitud, et jagada neid oma lähedastele ja teistele saatusekaaslastele, kuid ametlikult pole need kusagilt kättesaadavad. Minu valduses on paljundatud eksemplar tema memuaaridest, millele ma oma töös viitan. Kuna tegemist on pagineerimata käsikirjaga, siis ei saa viidata leheküljelise täpsusega. Kasutan ka ametlikult välja antud mälestusi, näiteks Jussi Tenkku ja Liisa Tenkku „Inkeriläisiä siirtämässä“ (2008). Sündmustes osalejate mälestusi leidub ka Helena Miettineni teoses „Inkeriläiset – maaton kansa“ (1990).

1. INGERISOOMLASTE TAUST

Ingerimaa all mõistetakse Soome lahe lõunapoolset rannikuala Narva ja Peterburi vahel. See on umbes 150 km pikkuse rannajoonega suhteliselt madal maa. Ajalooliselt ulatuvad Ingerimaa piirid Narva jõelt Laadogani, kaasa arvatud alad mõlemal pool Neevat (Uibopuu 1984: 143–144).

Ingerimaa piiride määratlemisel on üks tähtsaimaid põhimõtteid olnud see, et sellel alal on elanud soome rahvusest elanikkond. Veel 1919. aastal olid sealsetest soome küladest üle 67% puhtalt soomekeelsed. Tänapäeval on sellel alusel piiride tõmbamine võimatu. Sõda lõhkis soomekeelse rahvusterviku ja kunagi soomlaste poolt asustatud Ingerimaal ei ole enam ühtset territoriaalset vastet (Nevalainen 1990: 15).

1617. aastal sõlmisid Rootsi ja Venemaa omavahel Stolbovo rahu, mille kohaselt läks Ingerimaa Rootsi riigi koosseisu. Rootsi uues provintsis leidis aset luteriusuliste soomlaste ränne sõjas tühjaks jäänud aladele. Ümberasujad pärinesid eelkõige piiräärsetest kihelkondadest Äyräpääst ja Savost. Need ümberasujad panidki aluse ingerisoomlaste kogukonnale (Anepaio 1999: 437–438). Luteriusuliste soomlaste osa Ingerimaa elanikkonnas

kasvas: 1656. aastal moodustasid soomlased rahvastikust 41,1%, 1671. aastal 56,9% ja 1695. aastal juba 73,8% (Anepaio 1999: 437). Luteri usk ja soome kirjakeelel põhinev kooliharidus ühendasid ingerlasi, nii et nad hakkasid ennast nimetama Ingeri soomlasteks, viidates oma sugulusele Soome soomlastega (Kurs 1990: 1490). Tänapäeval on kujunenud Ingeri soomlastest ingerisoomlased, mis viitab eraldi rahvusgrupile.

Pärast Põhjasõda 1721. aastal läks Ingerimaa Venemaa koosseisu ning sellega lõppes soomlaste juurderänne (Noormets 1988: 426). 1928. aastal alustati Ingerimaal talude likvideerimist ja põllumajanduse sundkollektiviseerimist, millega kaasnes inimeste represseerimine. Rahvaloenduse alusel elas 1926. aastal Nõukogude Liidus 114 831 „Leningradi soomlast“ ehk ingerisoomlast (Kurs 1990: 1491). Aastail 1929–1931 küüditati Ingerimaalt Ida-Karjalasse, Hibiinidesse, Kasahstani ja Kesk-Aasiasse umbes 18 000 inimest. Teine küüditamislaine leidis aset 1935.–1936. aastal ja tabas 27 000 soomlast (Anepaio 1999: 438). Karmid repressioonid tabasid seega ligi poolt ingerlaste elanikkonnast.

Repressioonide haripunkt oli 1937. aastal, kui likvideeriti Ingerimaa luteriusu kirikud, soomekeelsed koolid, väljaanded ja raadiosaated. Selle tingis Nõukogude Liidu arusaam, mille kohaselt olid äärealadel elavad soomlased siiski võõrad. Hakati kartma võimalust, et ingerlased asuvad sõja korral toetama vastasleeri, seetõttu tuli rakendada karmi venestamispoliitikat, mis pidi muutma ingerisoomlased võimalikult venelaste sarnaseks ja kaotama ära lõhed rahvusgruppide vahel (Kurs 1990: 1492).

2. INGERIMAA TEISE MAAILMASÕJA ALGUSES

2.1. SAKSA OKUPATSIOONI ALGUS

Teises maailmasõjas oli Ingerimaa sõja tallermaa. 22. juunil 1941. aastal tungisid Saksa väed Nõukogude Liitu ja 1941. aasta septembriks olid sakslased hõivanud suurema osa Lääne- ja Kesk-Ingerimaast ning Leningradi lõunapoolsemad eeslinnad (Kurs 1990: 1493). Sakslaste rünnak Leningradile muutus 1941. aasta sügisel blokaadiks. Põhja-Ingerimaa sattus koos Leningradiga blokaadirõngasse, kuhu jäi umbes 30 000 ingerisoomlast, kellest ligikaudu pooled surid nälja tõttu.

Muud Lääne- ja Kesk-Ingerimaa osad sattusid peaaegu täielikult Saksamaa võimu alla, idapoolsemad alad olid sõjaväe poolt hallatavad võitlusalad, läänepoolsemad kuulusid halduslikult rindetagusesse tsooni (Nevalainen 1990: 33). Blokaadirõngast väljaspool jäi sakslaste vallutatud aladele ligikaudu 65 000 ingerisoomlast (Kurs 1990: 1493).

Kui sakslased Ingerimaa vallutasid ja Leningradi ründasid, ei olnud neil ega Saksa välisministeeriumil aimu, et sellel alal elas ligi sajatuhandene soome rahvusest elanikkond. Kogu territooriumi elanikkonda käsitleti esialgu venelastena ja ka koheldi venelastena, mis tähendas puudulikku toiduainetega varustamist, rasket töökohustust ja teisi karme meetmeid (Tuuli 1988: 26).

2.2. ELUOLU

Eesti Julgeolekupolitsei referent Jaan Lõokese sõnade järgi olid Punaarmee taganemisel kolhoosi kariloomad aetud Leningradi või idapoolsetele aladele ning vili oli põletatud kas Punaarmee või hävituspataljonide poolt. 1941. aastal tulid külm ja lumi juba oktoobris, seega suurem osa kartulisaagist jäigi lume alla. Mõnel üksikul õnnelikul perekonnal oli säilinud lehm või kits, muid koduloomi eriti ei esinenud (Noormets 2001: 44). See kõik tõi endaga peagi kaasa nälja.

Talvel muutus olukord väga karmiks, nälg oli nii suur, et hakati lume alt kartuleid ja muid taimi otsima, puukoorest keedetud supp oli tavaline nähe. Õnnelikud olid need vähesed, kel oli võimalus sakslaste köögist saada kartulikoori, millest võis kodus suppi keeta (Noormets 2001: 45).

Lempi Ruotsi (1928–2009) meenutas oma 1998. aastal kirja pandud memuaarides, kuidas ka nende perekonnal oli Ingerimaal Laakala külas väga raske esimene sõjatalv. Söödi kartulikoori ja lume alt kraabitud kapsalehti. Tema emal oli õnnestunud Krasnoje Selost saada mingisuguseid lehmade söögiks mõeldud pressitud söödapätse. Kuigi need olid algselt mõeldud lehmatoiduks, siis nüüd peenestati neid hakklihamasinaga ja küpsetati neist pätsikesi, et ise söönuks saada. Nad olid õnnelikud, et neidki said. Külaelanikud pidid oma lehma tapma ja neid sööma, sest loomi polnud enam millegagi toita, vähemalt toitsid siis loomad inimesi (Ruotsi 1998).

Olukord ei oleks 1941/1942. aasta talvel nii katastroofiliseks kujunenud, kui saksa sõdurid poleks omavoliliselt rekvireerinud Ingerimaa elanike viimaseid toiduvarusid ja kariloomi. Kohalikel peaaegu puudusid enese kaitsmiseks võimalused puuduliku saksa keele oskuse tõttu. Esines juhtumeid, kus sakslased viisid laste käest ära lehma sel ajal, kui ema oli kodust ära toitu otsimas. Vastu anti küll paberileht, mis pidi tõestama, et lehma eest peaks saama tasu, kuid reaalsuses olid see kehtetu (Noormets 2001: 44).

Sakslaste omavoli ei kajastunud ainult toidutagavarade vähendamises, vaid sageli ka elukoha hõivamises. Lempi Ruotsi kirjutab, et sakslased ajasid 1942. aasta suvel nende pere

majast välja ja läksid ise sinna elama. Nad remontisid ära 1941. aasta rünnakust alles jäänud augud katuses ning seintes ja võtsid kogu elamispinna enda alla. Perel polnud võimalik ka naabrite juurde kolida, sest kogu küla oli sakslasi täis ja külaelanikud elasid saunades ja kuurides. Nende pere elas kuni sügiseste pakaste saabumiseni esikukambris, siis ehitas isa lauta pliidi ja juhtis korstna akna kaudu välja. Lauta ehitati ka õhuke vahesein, mis neid natukenegi lehmast eraldas (Ruotsi 1998).

Kõige teravamaks muutus üldine toidupuudus alates 1942. aasta märtsikuust. Ka suvel kestis see edasi, kuid mitte enam nii tõsiselt, sest toiduks sai hakata kasutama väljas kasvavat rohelist. Armee tagala piirkonnas paranes olukord sügise saabudes, sest kevadel oli külvatud Saksa võimude poolt kasutamiseks antud seemet. Võitluspiirkondades kestis häda samamoodi edasi ka 1942. aasta sügisel, sest seal ei olnud avanenud võimalust millegi külvamiseks (Noormets 2001: 45). Lempi Ruotsi meenutab, et 1942. aasta kevadel sai nende ema Gatšina turult porgandi- ja peediseemneid, pandi maha ka kartuleid. Sügisel said nad hea saagi, kuid suvel tuli toituda nõgestest ja oblikatest küpsetatud pätsikestest, mis tundusid sel hetkel lausa hõrgutistena (Ruotsi 1998).

2.3. RAHVASTIKU REGISTREERIMINE

1941. aasta hilissügisel alustati Saksa Julgeolekupolitsei korraldusel kohaliku elanikkonna registreerimist. Selleks tööks rakendati ka Eesti Julgeolekupolitsei poolt Tallinnast lähetatud ohvitseri ja allohvitseri, samuti kohalike seast värvatud ingerisoomlastest ametnikke. Valmistati ette ulatuslik aktsioon kõigi rahvusvähemuste arvele võtmiseks: õpetati välja inimesi Tallinnas ja Krasnoje Selos, koostati vajalik dokumentatsioon ja pandi paika töö metoodika, loodi eraldi organisatsioon. Enda registreerimine oli inimestele põhimõtteliselt vabatahtlik, praktikas ei olnud aga juhtumeid, kus keegi oleks sellest keeldunud (Noormets 2001: 39). Alles pärast registreerimise algust sai sakslastele selgeks, et vallutatud alal elas palju soome päritolu rahvast. Ingerlaste kohtlemine paranes sedamööda, kuidas õiged andmed ingerlastest kohalike sõjaväe- ja haldusametnikeni jõudsid (Tuuli 1988: 26). 25. oktoobril 1942 loeti registreerimiskomisjoni töö Ingerimaal lõppenuks. Lõplikult võeti arvele 62 821 ingerisoomlast. (Noormets 2001: 40–41).

Eespool kirjeldatu annab tunnistust selle kohta, kui väljakannatamatuks oli Teise maailmasõja algusest alates muutunud Ingerimaa soome päritolu rahvastiku olukord. Olukorra muutmise vajadus oli selgelt näha. Elutingimusi ka üritati toiduabi jagamisega teataval määral parandada, kuid see ei toiminud ammendavalt.

3. ÜMBERASUMINE

3.1. ESIMENE ETAPP – EESTISSE

Olukorra tõsidust Ingerimaal tajusid ka Saksa okupatsioonivõimud. 9. detsembril 1941 teatati, et Saksamaa on valmis Soome saatma 50 000 ingerisoomlast. Toiduaineid oli Ingerimaal ainult kaheks kuuks ja transpordiga seetõttu kiire. Võimalusena pakuti jalgsi üle Soome lahe minekut. Soome välisministeeriumis suhtuti ettepanekusse kahtlevalt, seda nii Soome toiduolukorra kui ka jääolude tõttu. 1942. aasta veebruaris teatas Soome, et evakueerimine Soome ei ole võimalik, sest Soomel ei jätku ingerisoomlaste jaoks toiduaineid. Soomlased soovitasid, et Saksamaa toidaks 16 000 kõige hädalisemat ning evakueeriks neist 6000 suurimat abivajajat näiteks Eestisse. (Nevalainen 1990: 39–40)

1942. aasta talvel anti Ingerimaal elavatele eestlastele ja hiljem ka soomlastele luba omal jõul ja vahenditega Eestisse ümber asuda. Selle kohta ei peetud otsest arvestust ja täpset lahkunute arvu ei ole teada (Noormets 2001: 40). Erkki Tuuli (1988: 77) sõnul võtsid Eesti ametnikud ingerisoomlasi vastu esmajoones kui tööjõudu, keda suunati võimaluste piires taludesse tööle.

Mais 1942 saavutas Saksa Julgeolekupolitsei Armee Ülemjuhatus ja Eesti Tsiviilvalitsusega kokkuleppe töövõimetute ja puudustkannatavate soomlaste ning eestlaste ümberasustamiseks Eestisse, selleks loodi Paldiskisse vastav vastuvõtulaager. Eestlasi ja soomlasi asustati Eestisse 8600. Ümberasumine oli vabatahtlik ja selle eesmärk oli soome-ugri rahvaste eluvõimaluste kindlustamine, kuna toitlustusolukorra parandamine rinde läheduses oli võimatu (Noormets 2001: 40, 49). Teiste hulgas evakueeriti ka 500 ingerisoomlasest orbu (Nevalainen 1990: 42). Novembri lõpus hakati orbe Eestist Soome evakueerima. Jaanuariks 1943 oli üle toodud 400 inimest, nendest mõned täiskasvanud.

Esimese evakueerimisetapi käigus läksid ise Eestisse need ingerisoomlased, kellel selleks võimalus oli ning kõige kehvemas olukorras olijad viidi seejärel Saksa võimude poolt, mida võib nimetada juba evakueerimiseks. Esimese etapi käigus täitusid ingerlastega Eesti vastuvõtulaagrid, kuid peale 400 orvu ja mõne täiskasvanu evakueerituid Soome veel ei viidud.

3.2. EVAKUEERIMINE KUI TÖÖJÕUKÜSIMUS

Novembris 1942 teatas Soome välisministeerium Berliini saatkonnale, et Soomes on suure tööjõupuuduse tõttu küpsemas mõte kiirest ingerisoomlaste ümberasustamisest Saksamaa varasema soovitusel raames. Soome valitsuse otsust ingerisoomlased Soome evakueerida mõjutas kõige rohkem asjaolu, et Soomes vajati kibedasti tööjõudu, sest veel 1943. aasta algul arvati meestööjõu vajaduseks 250 000 meest. Hõimurahva aitamise soov jäi siin teisejärguliseks motiiviks.

Sakslased ei olnud 1942. aasta detsembri alguses enam eriti innukad evakueerima, kuna ingerisoomlased olid ka nende jaoks tööjõuna olulised (Nevalainen 1990: 43–44). Kohalik tsiviilelanikkond oli rakendatud sõjalistele töödele. Töökohustuse alla käisid kõik, kes vähegi töö tegemiseks suutelised olid. Peamiseks tööks oli maanteede (Pilt 1) ja lennuväljade korrashoid ning raudteetööd (Noormets 2001: 50).

Pilt 1. Ingerisoomlased lund rookimas.

Allikas: *Hämäläinen, Antti* 1944. Kadonnutta Inkeriä. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Lempi Ruotsi on kirjutanud oma memuaarides: „Esimesel sõjatalvel käisime suurel Narva maanteel labidatega lund rookimas. Sakslased maksid nädalase töö eest ühe leivapätsi, kuhu oli saepuru sisse küpsetatud. Tihti oli selline lumetuisk, et ei näinud maad ega taevast. Sellel talvel oli palju lund, kahel pool teed olid kõrged lumevallid. Olin siis 13-aastane.“ (Ruotsi 1998). Seega sobisid tööjõuks tõesti kõik, kes vähegi midagi teha jõudsid, ka noored tüdrukud. See näitab ilmekalt, kui suur oli sakslaste töökätevajadus.

1942. aasta lõpuks oli kujunenud olukord, milles ingerisoomlased olid järsku tööjõuna vajalikud mõlemale poolele – nii Soomele kui ka Saksamaale – ja kumbki ei soovinud neist loobuda.

3.3. TEINE ETAPP – VALIKULISELT SOOME

Soome riiginõukogu kiitis 1943. aasta jaanuaris heaks täisevakueerimise plaani, mille käigus pidi jõudma Soome vähemalt 40 000 ingerisoomlast. Arvati, et kui nii ei talitataks, satuks Soome ainult sellist rahvast, kes Ingerimaal toime ei tulnud ehk liiga nõrku inimesi. Soomele oleks olnud kõige soodsam, kui sakslased oleksid andnud sundevakueerimise käsu.

Sakslased seda ettepanekut ei toetanud. Eesti kindralkomissariaadis tõdeti, et Soomet ei huvita mitte niivõrd kogu rahvastiku evakueerimine, kuivõrd tööjõud, mis sel viisil saadakse. Okupatsioonivalitsuse oma vajaduste tõttu ei saaks nii suurt rahvahulka ära lasta. Saksa välisministeerium teatas 23. jaanuaril 1943 oma otsuse: evakueerimisega nõustutakse, kuid maksimaalne inimeste hulk on 12 000, neist 8000 peaksid olema tööjõulised (Nevalainen 1990: 44).

Eestist kokku kogutud ja ka Ingerimaalt evakueeritud põgenikud koguti Kloogale, umbes 40 kilomeetri kaugusele Tallinnast. Klooga laagri juhatajaks määrati kapten Juho Tirranen, kes oli päritolult ingerlane. Klooga laagri alluvusse kuulusid ka Paldiski sadama soome töötajad (Tuuli 1988: 93). Kloogal tehti halduslikud ja tervishoiualased ettevalmistused ja korraldati karantiin enne inimeste transportimist Paldiskisse, kus pidi toimuma laevadele minek. Klooga laagri ülalpidamine oli sõjapõgenike eest hoolitsevate eesti ametnike vastutusel, samas kui Gatšina elu korraldamine ja inimeste transportimine rongidega oli Saksa armee ülesanne. Soome maksis selle eest kompensatsiooni. Saksa ametkondade vahelistest vasturääkivustest hoolimata algas evakuatsioon lõpuks nii Eestist kui ka Ingerimaalt. Juba

aprillis 1943 sai selgeks, et tööjõuliste piirmäär ei saa kokkulepitud evakuatsiooni teel täis. Tundus, et Soome tuleks kõige rohkem 5000 tööjõulist inimest, see tulenes Eestist transporditud inimeste hulgas olnud naiste ja laste suurest osakaalust. Saksamaa võimaldas rindepiirkondadest evakueeritud siiski vähehaaval üle viia. Sel viisil protsess jätkus ja soomlased teostasid limiteeritud ingerisoomlaste ülevõetud (Nevalainen 1990: 47, 50).

Teises etapis algas reaalselt inimeste Soome viimine alustades juba Eestis olnud ingerlastega ja Ingerimaalt vähesel määral juurdetoodutega. Ometi oli siin juures tingimus – eelistati vaid töövõimelisi inimesi, ülejäänud tulid kaasa, sest perekondi ei saanud lahku viia. Operatsioon ei olnud seega omandanud veel üdini humaanset eesmärki.

3.4. KOLMAS ETAPP – ÜLDEVAKUATSIOON

1943. aasta sügise alguses valmistus Punaarmee lõplikult Leningradi blokaadi murdma ja sakslasi ka Ingerimaalt välja ajama. Leningradi blokaad murti jaanuaris 1944 ning juulis 1944 oli Ingerimaa jälle Nõukogude Liidu valduses (Nevalainen 1990: 52).

Sakslased plaanisid Ingerimaal kasutada põletatud maa taktikat: kõik, mis võiks vaenlast aidata, tuli hävitada. Lisaks tuli hoolitseda, et elanikud ei saaks Punaarmeed aidata. Need olid ka evakuatsiooni põhjused. Ei tahetud, et elanikud jääksid taganevale armeele jalgu, segaksid hävitamistegevust või aitaksid ründajaid. Saksamaa plaanis evakueerida sõjalistel põhjustel Ingerimaalt tsiviilisikud umbes kuu aja jooksul. Päevakorda tekkis plaan ingerisoomlased ja Narvast idas elavad eestiingerlased Soome viia, kui Soome valitsus oleks valmis neid vastu võtma.

Edaspidiseid evakueerimisi peeti puhtalt sõjaliseks, mis ei olnud seotud varasematega. Saksa armee alustas tõelist evakueerimist 15. oktoobril 1943. Eestisse saatmiseks viidi inimesed Gatšina laagrisse, kust nad edasi rongidele pandi (Nevalainen 1990: 54). Lempi Ruotsi meenutas evakueerimist järgnevalt: „Viidi pool Laakala küla korraga. Teine pool külaelanikest jäeti põllult saaki koristama. Algul viidi meid Krasnoje Selosse. Seal laaditi inimesed ja pakid kaubavagunitesse, kus olime kolm ööpäeva. Seal viidi meid Gatšinasse, kus me viibisime nädal aega. Seal olid tühjad hobusetallid (Pilt 2). Kes mahtus, oli tallis, teised magasid öösel väljas pakikuhjade peal nagu meiegi. Seal oli ka palju naaberkülade elanikke. Soome esindajad käisid asju korraldamas ja inimestega rääkimas. Ka Antti Hämäläinen liikus seal ja tegi fotosid oma tulevase kuulsa pildiraamatu jaoks. Siis laaditi rahvas jälle vagunitesse (Pilt 3). Rong hakkas liikuma Eesti poole.“ (Ruotsi 1998).

Pilt 2. Gatšina laager, inimesed elasid tühjas tallis.

Allikas: *Nevalainen, Pekka* 1990. Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla. Helsinki: Otava.

Pilt 3. Gatšinast Eestisse suunduva rongi peale minemine.

Allikas: *Nevalainen, Pekka* 1990. Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla. Helsinki: Otava

Ingerisoomlasi hakati laevadega Soome viima juba 18. oktoobril 1943. Kiirustamise peamine põhjus oli ruumipuudus Eestis. Kõige raskematel päevadel tuli idast neli kuni kuus rongitäit evakueeritavaid.

Ka sellises suures segaduses püüti kinni hoida Soome siirdumise vabatahtlikkusest. Samuti pidi hoolitsema selle eest, et vabatahtlikkust saaks usaldusväärselt tõestada. Eesti

laagrites informeeriti inimesi suuliselt ja infotahvlite abil sellest, et neil on vaba valik, kas minna Soome või koos Ingerimaalt evakueeritavate venelastega lõunapoolsematele aladele. Perekonnapaadid pidid sellele lisaks paluma Soome viimist kirjaliku ankeediga.

Kogu rahvastiku ümberasumise lõppdokument koostati 5. juulil 1944 ning siis lepiti kokku ka rahaasjades. Samas otsustati, et kui Tallinnas registreerub veel Soome soovivaid ingerisoomlasi, korraldab Saksamaa neile transpordi.

Ümberasumise käigus saabus Soome kokku 63 205 ingerisoomlast, neist 2050 Saksamaalt. Viimatinimetatud olid viidud Ingerimaalt sinna tööteenistusse. Peaaegu kõik Saksa okupatsiooni alla jäänud soome päritolu inimesed viidi Soome, suurima erandi moodustasid ainult Eestisse jäänud 3000 ingerisoomlast (Nevalainen 1990: 56–58). Arvandmed Soome viidud ingerisoomlaste kohta on esitatud tabelis 1.

Seega viidi evakueerimise kolmandas etapis Ingerimaalt Soome peaaegu kogu ülejäänud soome päritolu rahvastik. Sellele lisandus veel ka Saksamaalt tagasi toodud ning juba varem Eestis elanud ingerlasi. Enam ei esitatud tingimusi töövõimekuse kohta – evakueeriti kõik, kes seda ise soovisid.

Tabel 1. Ingerisoomlaste evakueerimine Soome 1943–1944 (Nevalainen 1990: 59)

	Aeg	Laevatäied	Ingerisoomlased	Eesti soomlased	Kokku
	29.03.1943–17.10.1943	65	22 050	–	22 050
	18.10.1943–14.04.1944	79	37 950	333	38 283
	15.05.1944–17.06.1944	4	806	24	830
Saksamaalt	17.07.1943–12.05.1944	7	2042	–	2042
KOKKU:		155	62 848	357	63 205

4. EESTI PÕGENIKELAAGRID JA SÕIT ÜLE LAHE

4.1. LAAGRITE MAJUTUS- JA TOITLUSTUSTINGIMUSED

Kloogal, Põllkülas ja Paldiskis olid ingerisoomlaste vastuvõtu- ja karantiinilaagrid, kuhu nad asustati enne Paldiski sadama kaudu Soome saatmist.

Ootamine kujunes Eestis üldiselt viletsaks ja meeleolult süngeks: laagrid olid nii täis kui võimalik ja kuigi kasutada oli Soomest hangitud kergest materjalist telke, pidi osa inimesi hilissügisel tingimustes räbalaid kandes päevade kaupa lahtise taeva all olema (Nevalainen 1990: 56). Paldiskis olevad ingerlased olid majutatud kergetesse barakkidesse, 100–200 inimest ühe baraki kohta. Barakkides ei olnud põrandat ega lavatseid. Kaminad olid liiga väikesed ja valgust ei olnud. Seinad olid osaliselt läbivettinud (Tuuli 1988: 116).

Helena Miettinen on kirja pannud tundmatu mehe mälestused: „Paldiskis pakuti meile majutuseks kergest materjalist tehtud barakke, millel ei olnud isegi korralikku põrandat, vaid ainult porine aluspõhi. Seetõttu läksime meestega ringi käima ja otsima, kas leiaksime Paldiskist natuke parema majutuskoha. Leidsimegi suure tühjaks jäetud suvila, tegime ahju tule ja hakkasime kuivikusuppi keetma. Magama heitsime perekondade kaupa põrandale. Elasime suvilas kokku paar-kolm nädalat, vahepeal käisime ainult Kloogal, et saada kaitsesüsti ja kirjutada alla Soome siirdumiseks vajalikele paberitele. Kloogal oli inimesi liiga palju koos ja olime tänulikud, et saime suvilas omaette olla. Oli november 1943.“ (Miettinen 1990: 86–87).

Tallinnast 35 kilomeetri kaugusel asuvas Klooga laagris, kust oli 7 kilomeetrit Paldiski sadamasse, oli kolm suurt Nõukogude Liidu okupatsiooni ajal ehitatud kahekorruselist telliskivikasarmut, rühm haldus- ja majandushooneid ning hulk kahekorruselisi puumaju personali korteriteks. Sauna territooriumil ei olnud, pesuruum siiski oli. Kasarmutes ei olnud mingit mööblit, inimesed olid sunnitud magama kivipõrandal (Pilt 4). Ahjusid oli vähe ja osa aknaid ja uksi oli lõhutud. Laagri maksimaalne mahutavus oli 6000 inimest ja seda ei oleks tohtinud mingil hädajuhulgi ületada (Tuuli 1988: 116).

Pilt 4. Eesti laager Kloogal.

Allikas: *Hämäläinen, Antti* 1944. Kadonnutta Inkeriä. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Liisa Tenkku kuulus ühendusse Lotta Svärd, mis oli Soomes 1920.–1944. aastal tegutsenud naisvabatahtlikest koosnev riigikaitse tugiorganisatsioon, mille liikmeid kutsuti lühidalt lottadeks. Ta sõitis Soomest koos oma abikaasa Jussi Tenkkuga, kes oli sõjaväepastor, Eestisse ingerisoomlaste ümberasumisele kaasa aitama. Nad mõlemad pidasid sellel ajal päevikut, ning see on 2008. aastal välja antud (Tenkku ja Tenkku 2008). Liisa Tenkku kirjeldab oma päevikus 20. mail 1943: „Hommikul sõitsime Paldiskisse. Ingerlased on siin ajutiselt majutatud kõrgetesse ehitistesse, mis kaugelt paistavad päris ilusad. Kui lähedale tulla, on näha, et need on lihtsalt püsti seisvad varemed. Aknaaugud on tühjad. Kui astun esimesse ehitisse, jään sinnasamasse seisma. Sellist haisu ei ole ma kunagi tundnud. See on nagu sein, kuid on vaja hingata ja vähehaaval harjub sellega. Hämarates ruumides lesib inimesi peamiselt põrandal koos oma kompsudega.“ (Tenkku ja Tenkku 2008: 70). Elamistingimused olid seega alla igasugust arvestust, elada tuli pead-jalad koos kitsastes ja ebamugavates tingimustes ning tihti ulatus sellistes tingimustes elamise aeg mitmete nädalateni.

Klooga, Paldiski ja Põllküla laagri toitlustamise eest vastutas lepingu järgi Eesti Sõjapõgenikkude Korraldamise Valitsus, kuid ikkagi oli vaja Soome abi, sest kõige pingelisematel hetkedel ületas põgenike arv 12 000. Siis tulid appi lottad (Tuuli 1988: 94). P. Nevalaineni andmeil olid lottade käsutuses ainult väikesed väliköögid, mis ei olnud samuti piisavad (Nevalainen 1990: 56).

Üldiselt oli olukord laagrites kehv, toitu oli küll rohkem, kui oleks olnud Ingerimaal, kuid abivajajate hulk oli abistajate jaoks liiga suur, nii et pingutustele vaatamata ei suudetud nii rasketes tingimustes kõigile rahuldavaid tingimusi tagada. Raskeid olusid kinnitab ka akadeemik M. Veiderma mälestuskild 1943. aasta Põllküla laagri külastamisest. Ta kirjeldab, kuidas ta tollal 14-aastase poisina külastas isaga seda laagrit ning oli masendatud laagri viletsatest tingimustest. Veiderma mälestuste järgi püüdsid põgenikke aidata mõned soome arstid ja õed ning ka laagrilähedased talunikud, kuid sellest jäi väheks (Veiderma 2005: 850).

4.2. TERVIS

Põllküla, Paldiski ja Klooga laagrites olid kehvad sanitaarsed tingimused. Nende laagrite kaudu üritati ingerisoomlasi küll maapiirkondadesse paigutada, kuid laagrites võis aastatel 1941–1942 ühekorraga olla siiski üle 5000 inimese. Kõige kauem oli laagrites sunnitud olema nõrgem tööjõud, vanemad elanikud ja lasterohked pered, kus laste hooldajaks oli ainult ema. Polnud ime, et nakkushaigused ja muud tõved tabasid raskelt just neid inimesi, kes pidid kaua aega laagrites olema. Vastutus laagrite tervishoiuküsimuste eest kuulus Eesti Sõjapõgenikkude Korraldamise Valitsusele, laagrites olid eestlastest arstid ja hoolduspersonal. Üleveo algamise perioodil ei olnud laagrites tüüfust ja nakkushaiguste ohtu, kuid üksnes senikaua, kuni ümberasustamine puudutas Eestisse paigutatud ingerlasi, sest neid oli juba Kloogalt oma töökohtadesse saatmise ajal hoolikalt kontrollitud. Alles siis, kui pagulasterühmi hakkas saabuma otse Ingerimaalt, läks soomlastele vastutus tervishoiu eest ja eriti selle eest, et nakkushaigused Soome edasi levima ei pääseks (Tuuli 1988: 111, 116).

Ümberasumise Soome kontori juht Vilho Helanen andis Eesti laagrite olukorrast Helsingis tegutsenud rahvastiku ümberasumist korraldavale keskkontorile 1943. aastal järgmise ülevaate: „Meditiinikontor on esitanud mulle oma kahtlused, kas see osa Paldiski põgenikelaagrist, kuhu Ingerimaalt saabunud ja alles saabuval soome ümberasujad Soome viimist ootama paigutatakse, on endise kasutamise järel nii hästi puhastatud, et sinna ei ole jäänud ohtlike nakkushaiguste seemneid. Sellel põhjusel läbi viidud uurimise tulemusena võin teatada järgmist: Paldiski laagri ehitised on haigusjuhtumite järel desinfitseeritud saksa

komando poolt sinihappegaasiga ja põrandad on pestud lüsooli- ja formaliiniveega. Need hooned, kus ümberasujad praegu elavad, on kogu talve olnud külmad. Ehitised on seest puhtad. Doktor Nopola ja Korhonen on arvamisel, et mainitud laagri hoonetes ei ole nakkusohtu, mis tuleneks eelmisel aastal seal olnud epideemiast. Praegu Ingerimaalt saabunud ümberasujad on Paldiski laagrites saunas käinud ja nende riided on 90-kraadises kuumuses aurutatud. Kui riidest on leitud täisid, on aurutamine kestnud tund aega, muudel juhtudel ainult 35 minutit. Ümberasujad, kellel on täisid, eraldatakse teistest ja neid viiakse sauna mitu korda.” (Roiko-Jokela 1997: 224).

Klooga kontoritöötaja Toivo Saastamoineni andmetel oli Paldiskis, Kloogal ja Põllkülas surnud 1500 soomlast (Tuuli 1988: 112). Jussi Tenkku kirjutab oma päevikus 1. juulil 1943: „Õhtul olid Klooga surnuaial talgud, kuhu oli tulnud kontori töötajaid ja palju ingerisoomlasi. Enamik haudu oli ilma ristideta, osadel olid puuristid, millele oli pliiatsiga kirjutatud lahkunu isikuandmed. Proovisime vähemalt mingisugust korda luua. Mõnetunnise töö järel sai surnuaed hoopis teise ilme. Põllküla ja Paldiski surnuaedadel on kohe algusest peale olnud parem korraldus. Tirraneniga oli juttu ka mälestusmärgist¹, mis kunagi tuleb püstitada.“ (Tenkku ja Tenkku 2008: 119). Ka eesti ametnikud, kelle vastutusel laager tollal tegutses, pidasid Klooga surmajuhtumeid suureks tragöödiaks. Sõjapõgenikkude korraldamise valitsuse juhataja E. Neggo teatas külaskäigul laagrisse 2. juulil 1943, et kõikide laagrite ingerisoomlaste surnuaedadele korraldatakse tema asutuse poolt mälestusmärgid (Tuuli 1988: 113).

4.3. TÖÖLE KOHALIKESSE TALUDESSE

Alguses ei olnud kindlat kokkulepet ingerisoomlaste Soome viimiseks, nad toodi lihtsalt Eestisse, et nende olukorda parandada. See tähendab, et nad pidid laagrites viibima mitte kõigest üksikuid päevi, vaid väga pikka aega,. Kuna Eestis valitses Teise maailmasõja tingimuses sel ajal samuti suur tööjõupuudus, kasutati vähegi töövõimelisi ingerlasi abilistena kohalikes taludes.

Helmi Tüvi kirjutas oma memuaarides, et Klooga koonduslaagrist käisid eestlastest taluperemehed endale tööjõudu otsimas. Tema onutütar käis põllutöödel ja õhtuks toodi neid alati laagrisse tagasi. Taludes tööl käies sai vähemalt paremini süüa. Palka muidugi ei

¹ Praegu asub Põllkülas mälestuskivi laagrites hukkunutele (Laherand 2008: 7).

makstud (Tüvi 2003: 11). Erkki Tuuli sõnul käidi tööjõudu otsimas kõigis kolmes põgenikelaagris (Tuuli 1988: 42). Talunikud ei tahtnud enda juurde tööle võtta isikuid, kes omasid suurt perekonda, sest see oleks olnud liiga suur priiskamine, kuna sageli elasid ingerlased nende taludes või isegi kui mitte, siis oleks tulnud toidu kui töö eest saadava preemia suurusel arvestada pere suurusega (Noormets 2001: 54).

Ingerlaste kohtlemine Eestis mõjutas ka suhtumist Soome siirdumisse. Kuigi paljudel juhtudel olid põgenikud oma tööandjate ja naabritega rahul, oli üsna üldine ka rahulolematus ja arusaam, et soomlasi peetakse "sõjasaagiks" saadud tööjõuks ja eestlastega võrreldes alamaks rahvaks (Tuuli 1988: 80).

4.4. EESTLASTE INFORMEERITUS EVAKUEERIMISOPERATSIOONIST

Püüdsin uurimuse käigus leida andmeid ka selle kohta, kui palju Eestis tol ajal ingerisoomlaste evakueerimise protsessist teati. Tuleb arvestada, et sõja-aeg oli raske ka eestlastele endile ja inimestel ei pruukinud jätkuda energiat ja vahendeid võõraste rahvaste murede jaoks. Eestis Saksa okupatsiooni ajal ilmunud ajalehes Eesti Sõna, mis oli okupatsioonivõimude häälekandja, ei leidunud 1943. ja 1944. aasta numbrites ühtki sellekohast artiklit. Ingerisoomlasi oli mainitud ainult kahes evakueerimisoperatsiooni Soome-poolset juhti Vilho Helaneni puudutavas artiklis. Eesti Sõnas 31. detsembril 1943 ilmunud intervjuus Vilho Helaneniga öeldakse, et dr. Helaneni otseseks ametiülesandeks Eestis on ingerlaste Soome saatmine, kellest paljud on juba üle lahe läinud ning väike osa on veel saata (Eesti Sõna 31.12.1943). Eesti Sõna mainis 11. septembril 1943, et Helanen pidas Tartu Ülikooli aulas loengu, milles rääkis soomlaste ümberasustamisest Ingerimaalt, kuid täpsemaid andmeid toimuva kohta artiklis ei leidunud (Eesti Sõna 11.09.1943). Ajalehtede kaudu seega tavainimesteni informatsiooni selle operatsiooni kohta praktiliselt ei jõudnud.

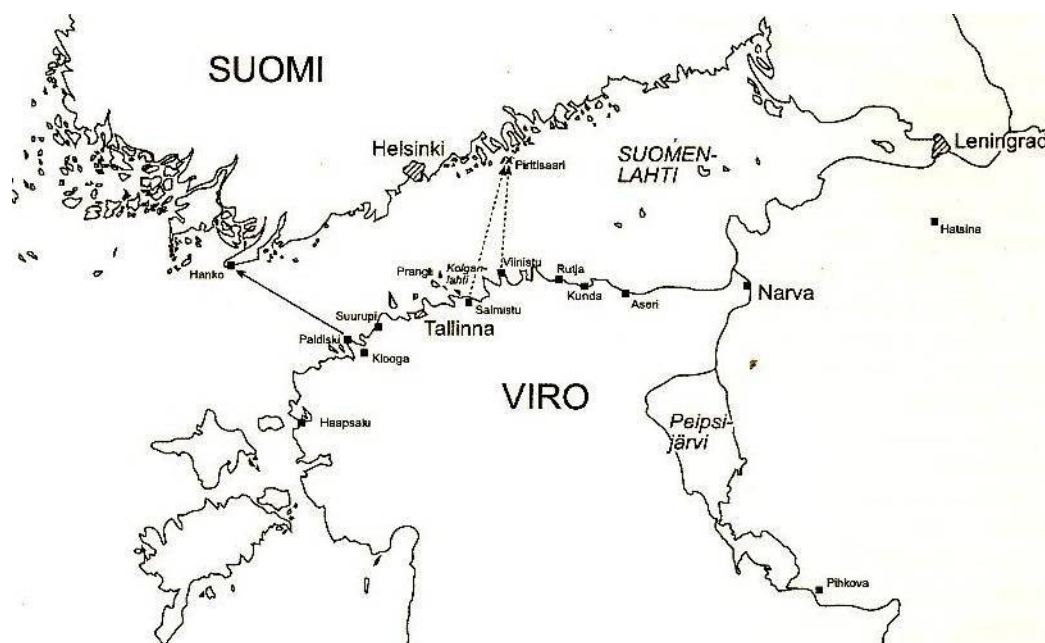
Haritlased teadsid siiski käimasolevast evakueerimisoperatsioonist üht-teist, millest annab tunnistust mainitud loeng Tartu Ülikoolis ning ka Liisa Tenkku päevikutes leidub materjali selle kohta, et põgenikelaagrites töötanud lottad suhtlesid eesti haritlastega. Liisa Tenkku kirjutab 20. juulil 1943 Kloogal: „Eile õhtuks oli meie eesti sõber proua Veiderma kutsunud meid, kolme lottat, Nopolat, Marit ja mind Nõmmele ühe naisarsti juurde. Läksime rongiga. Astusime loomavagunisse, kuhu oli pandud pikad pingid. Sinna kõige keskele ronis ka üks vanahärra, kellega saime jutule. Tema nimi oli Rebane ja ta oli olnud kunagi Eesti saadikuks Soomes.” (Tenkku ja Tenkku 2008: 140). Liisa Tenkku meenutused puudutavad eespool

refereeritud M. Veiderma ema, mis näitab, et Veidermate pere tundis sel ajal suurt huvi ingerisoomlaste saatuse ja olukorra vastu.

Võib arvata, et eestlased olid käimasolevast operatsioonist siiski teadlikud, kuid väga vähesel määral. Operatsioonist teadsid talupidajad, kes said sel moel endale lisatöökäsi, sest nagu juba eespool mainitud, käisid taluperemehed laagritest endale tööjõudu värbamas. Kuna laagrid asusid Põhja-Eestis, võib oletada, et rohkem teati toimuvast Eesti põhjaosas, sest lõuna poole tööjõudu ei saadetud. Ajakirjandus ei pidanud seda operatsiooni tolleaegsetes tingimustes piisavalt oluliseks, et seda lähemalt kajastada. Informatsiooni levik sai seega olla peamiselt suusõnaline, millest tulenes ka inimeste vähene informeeritus. Ometi tundis haritum ühiskonnakiht toimuva vastu huvi ja üritas iseseisvalt ingerlaste käekäigu kohta andmeid koguda, nagu näitab Veidermate perekonna suhtlus lottadega. Tartu Ülikoolis peetud loeng avardas ilmselt ka Lõuna-Eestis harituma elanikkonna teadmisi.

4.5. SÕITMINE ÜLE SOOME LAHE

Tallinna ei peetud vaenlase pommitamiste tõttu sobivaks sadamaks, mille kaudu inimesi Soome evakueerida. Valiti läänepoolsem ja turvalisemaks peetud Paldiski ja Hanko vaheline laevatee (Pilt 5). Kloogal ja Paldiskis olid tuhanded ingerlased Soome viimiseks valmis, Hankos oli piisavalt majutuskohti vastuvõtulaagriks (Tuuli 1988: 100).

Pilt 5. Evakueerimise teekond Eestist Soome. Päästeoperatsiooni teekond on kujutatud pideva joonega.

Allikas: *Roiko-Jokela, Heikki* 1997. Heimotyötä ja virolaissympatioita. – Etelän tien kulkija – Vilho Helanen. Toim. Heikki Roiko-Jokela ja Heikki Seppänen. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, lk 211.

Sakslased olid Soome lahe paljudes kohtades mineerinud ja ingerlaste transpordile jäi ainult täpselt kindlaksmääratud ja tähistatud laevatee. Seal oli ka nõukogude vägede miine, mis nad olid taganedes maha pannud. Kuna laevateede mineerimine nõukogude vägede poolt jätkus lennukitelt, pidi laevastik pidevalt miine kahjutuks tegema (Tuuli 1988: 101). Reisi läbi miiniväljade julgestas miinilaev Louhi, millel teenis muuhulgas ka 14 eestlasest vabatahtlikku (Laherand 2008: 9). Laev Suomi sattus rünnaku alla siiski vaid ühel korral, kui Nõukogude allveelaeval oli õnnestunud miinivälja vältida ja oma torpeedo Suomi poole teele lasta. Laev märkas siiski ründajat õigel ajal ja torpeedo läks laevast mõne meetri kauguselt mööda (Tuuli 1988: 101–102). Eestlane Hans Meeme Hindreus teenis miinilaeval Louhi, mida kasutati ka saatelaevana. Ta on jutustanud, kuidas nad julgestasid 1943. aasta sügisel ingerisoomlasi vedavaid laevu. Tema arvates oli huvitav, et Hankosse minevale transpordile anti kaasa nii tugev kaitse nagu miinilaev. Laev Zilos sõitis täiesti ilma saatelaevata, sest tal oli endal vööris väike kahur ja kaasas õhutõrjemeeskond. Seda peeti nähtavasti küllaldaseks, sest teekond kulges kaugemal läänes, kuhu vene lennukid ilmusid harva (Relvik 2003: 184).

29. märtsil 1943 läks Paldiskist Hankosse esimene laev, mereuurimislaev Aranda, ja viis Klooga laagrist Soome 302 Ingerimaalt saabunud orbu koos saatjatega. Laev hakkas Paldiski ja Hanko vahel sõitma iga 2–3 päeva tagant. Tavaliselt kestis 70-kilomeetrine reis 4,5–7 tundi. Aprilli algul tuli teiseks transportivaks laevaks Suomi, mis mahutas 450 inimest. Liisa Tenkku on oma 25. mail 1943 kirjutatud päevikusissekandes kirjeldanud ingerlaste tundeid laevale minnes: „Laeva ärasõit (Pilt 6) on alati pidulik sündmus. Kauaoodatud hetk on kätte jõudnud. Teisalt ingerisoomlased kardavad laevasõitu. Suurim osa ei tule rannikult ja ei ole kunagi merd näinud. Nad tahavad küll Soome, aga kardavad merd. Kunagi ju ei tea, millal vaenlase miini otsa võib sattuda. Tallinnast on Helanen kohale tulnud, et dokumentidele alla kirjutada ja ametnike ja kapteniga konjakiklaase tõsta. Meie, lottad, koguneme kaldale lehvutama. Laulame ingerisoomlaste rahvuslaulu „Tõuse, Ingeri”. Selle sõnad soojendavad meelt.“ (Tenkku ja Tenkku 2008: 72).

Pilt 6. Paldiski sadamas laevale minemine.

Allikas: *Roiko-Jokela, Heikki* 1997. Heimotyötä ja virolaissympatioita. – Etelän tien kulkija – Vilho Helanen. Toim. Heikki Roiko-Jokela ja Heikki Seppänen. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, lk 221.

Novembris 1943 algas evakuatsiooni kõrgpunkt, kus inimesi hakati sundkorras Ingerimaalt Eesti kaudu Soome viima. Oktoobrist detsembrini 1943 võis laagrites olla samaaegselt üle 12 000 pagulase, mistõttu pidi rahvas isegi nädalaid laevalepääsemist ootama (Tuuli 1988: 116). Kuna laagrid olid nii täis ja evakueerimisega oli kiire, siis viidi inimesi ka kohe sadamasse, kus põgenikud ootasid oma varanatukesega sadamakail (Laherand 2008: 11). Einari Lempinen meenutas, et Kloogale ingerisoomlaste kogumislaagrisse neid ei viidud, sest

nende evakueerimine toimus kiire etapi alguses, vaid nad viidi otse Paldiski sadamasse. Klooga laagreid ta oma silmaga ei näinud. Paldiskist mäletab ta ainult seda, et laeva tuli oodata mõned päevad. Poisil oli huvitav näha eesti sõjaväelasi või sadamapersonali, kes rääkisid eesti keelt, mida ta kunagi varem kuulnud ei olnud. Talle on hästi meelde jäänud, et sõduritel oli korralik vormiriietus ja eriti head saapad (Lempinen 2010). Antti Hämäläinen, kes on fotokaameraga jäädvustanud ingerisoomlaste evakueerimist ja ka varasemat eluolu, oli juhuslikult selle sama laeva peal. Tema raamatus „Kadonnutta Inkeriä“ (Hämäläinen 1944) on pilt, millel on näha käesoleva artikli autori vaarisa Antti Lempineni laevatekil teel Soome (Pilt 6). Kokku jõudis Paldiski sadama kaudu Soome 63 205 sõjapõgenikku (Nevalainen 1990: 59).

Pilt 6. Soome suunduv laev. Keskel nokamütsiga Antti Lempinen.

Allikas: *Hämäläinen, Antti* 1944. *Kadonnutta Inkeriä*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Jussi Tenkku kirjutas oma päevikus 27. mail 1943: „Laevade minekud varahommikuti on Klooga elu kõrghetked. Kui laev rannast eemaldub, on tunne, nagu kivi oleks õlgadelt langenud. Vähemalt need inimesed on sõja ja võõraste rahvaste jalust päästetud.“ (Tenkku ja

Tenkku 2008: 74). See mõte võtab suurepäraselt kokku evakueerimise idee ja tunde, mida tundsid ingerisoomlased ise ja nagu näha, siis ka nende abistajad.

5. INGERISOOMLASTE SAATUS PÄRAST EVAKUATSIOONI

5.1. ELU SOOMES

Soomes oli ingerisoomlaste vastuvõtulaageid eri paikades kokku kümme. Neis pidid sõjapõgenikud viibima kolm nädalat. Näiteks Hankos tuli viibida 1–2 päeva nn täisaunaga vastuvõtulaagris, seejärel viidi põgenikud Lohjale karantiinilaagrisse, kuhu mahtus 1800 inimest (Laherand 2008: 10). Keegi tundmatu mees on Hanko laagrit kirjeldanud: „Hankos majutati meid kõigepealt endisesse sõjavangilaagrisse, mida ümbritses okastraataed. Majutusruumid olid tohutu suured, neis olid kahekorruselised voodid. Oli soe ja saime süüa, aga lutikaid oli palju.“ (Miettinen 1990: 86–87) Einari Lempinen meenutas: „Laev saabus Soomes Hanko sadamasse, kust meid viidi rongiga Salo linna karantiinilaagrisse, kus elasime umbes viis nädalat. Soome saabumise päev oli 15. september 1943. Salo laagrist käisid täiskasvanud ümberkaudsetes taludes saagikoristustöödel, peamiselt koristati suhkrupeedi. Töö eest maksti ka palka. Lastele organiseeriti laagris kooliõpetust, kus õpetajateks olid omad ingerisoomed õpetajad, kes olid samuti tulnud laevaga ja olid laagris. Tehti arstlikud läbivaatused, käidi saunas, tehti kaitsepookimised, millest on mul arm säilinud siiani.“ (Lempinen 2010) Tema õde Lempi Ruotsi oli siis vanem ning pidi juba ise tööle minema, selle tõttu mäletab ta täpsemalt: „Laagrist viidi meid ümberkaudsetesse taludesse saagikoristustöödele. Võtsime kartuleid, suhkrupeedi, kaalikaid ja peete. Taludes anti meile süüa. Pakuti hernesuppi, räimi, kaalikavormi ja viljakohvi. Selle töö eest maksti ka palka, millest võeti maha söögiraha. See raha, mis alles jäi, anti meile, kui me laagrist lahkusime, nii et lahkudes oli meil juba natuke raha.“ (Ruotsi 1998)

Soomes viidi Einari Lempineni pere elama Siikakoskile, mis oli väike kõrvaline metsaküla veerohke Kymijõe kaldal. Sinna viidi nad hobusega Vuohijärvi raudteejaamast, kuhu nad olid saabunud rongi kaubavagunis Salo laagrist. Tema isa Antti hakkas tööle hobusemehena, ema Anna-Maria jäi hoolitsema koduse majapidamise eest ja õde Lempi määrati tööle Siikakoski hüdroelektrijaama. Einari hakkas käima kohaliku rahvakooli kolmandas, noorem vend Jalmar esimeses klassis. Lempi haridustee piirdus olude sunnil vaid kuue klassiga Ingerimaal, sest teda loeti edaspidi alati piisavalt suureks, et tööle rakendada.

Hiljem tuli Siikakoskile veel mitu ingerisoomse peret. Elama pandi nad vana kahekorruselise maja teisele korrusele ühte tuppa (Lempinen 2010).

Elu Soomes oli palju parem: poest sai toidukaartide eest osta kõiki vajalikke toiduaineid ning lisaks ka muid vajalikke asju päris raha eest. Einari Lempinen mäletab, et sai endale sealt puutallaga saapad, millega ta sai koolis käia veel ka Venemaal. Soomes käis nende peres esimest (ja tegelikult ka viimast) korda jõuluvana, kelle tõenäoliselt korraldas nende majaperemees (Lempinen 2010).

5.2. KODUTA RAHVUSE TEKKIMINE

19. septembril 1944 sõlmisid Soome ja Nõukogude Liit vaherahu, mille kohaselt pidi Soome loovutama kõik Nõukogude Liidu kodanikud, sealhulgas kõik evakueeritud ingerlased. 5. detsembrist 1944 kuni 13. jaanuarini 1945. aastal saadeti rongidega Nõukogude Liitu tagasi 55 773 ingerisoomse sõjapõgenikku (Tuuli 1988: 307). Üle 7000 inimese jäi siiski Soome, neist pooled läksid oma isiklikku julgeolekut silmas pidades Rootsi. Nõukogude Liitu läinutest ei pääsenud keegi oma kodukohta tagasi, nad asustati Venemaa aladele Kalinini oblastist ja Ida-Karjalast kuni Taga-Uurali Sverdlovski oblastini. Ise võisid nad elukohta valida alles pärast 1956. aastat (Kurs 1990: 1494). Juba varem hakati salaja või poolavalikult Eestisse või mõnda muusse Ingerimaa lähedasse piirkonda siirduma, lootuses kodule lähedale saada. Kuigi pärast 1956. aastat anti võimalus taas Ingerimaale elama asuda, ei ole Leningradi oblasti võimud seniajani ingerisoomlasi tunnustanud piirkonna põliselanikena ning neile vaadatakse kui tulikale ja vaenulikule vähemusele. Üldlevinud on arusaam, et ingerisoomlased läksid Ingerimaale elama alles pärast Teist maailmasõda ning põliselanikeks neid ei peeta (Kurs 1990: 1498).

Tänapäeval elab ingerisoomlasi Soomes, Rootsis, Eestis, Venemaal ja Karjalas. Ingerimaale tagasipöördunud on vähe ning endine Ingerimaa elab edasi peamiselt eakate ingerisoomlaste mälestustes.

5.3. INGERISOOMLASTE SAATUS MINU PERE NÄITEL

Kui tuli tagasi Venemaale minna, ostis minu vaarisa Antti Lempinen kohalikust vineeritehasest vineeri ja ehitas mitu päeva järjest kaste, kuhu vajalikud asjad pakkida (Lempinen 2010). Üht neist kastidest säilitab meie pere praegu kui mälestust kaugetest aegadest. 30. detsembril 1944 loomavagunites Venemaa piiri ületades teatati neile, et nad ei

pääsegi tagasi oma kodukülla, nagu neile varasemalt lubatud oli, vaid nad viiakse kaugemale Venemaale. Põhjuseks öeldi, et Ingeri külad olevat sõjas hävinud. Nende pere viidi Novgorodi oblastisse 50 km kaugusele raudteejaamast, pärast sõda nälgivasse külasse nimega Bolshije Luki (Lempinen 2010, Ruotsi 1998).

1946. aastal õnnestus perel Venemaalt Eestisse pääseda, kus nad elasid Kohilas ühes talus. Lempi ja tema isa Antti käisid Kohila paberivabrikus tööl, Einari ja Jalmar käisid eestikeelses koolis (Lempinen 2010, Ruotsi 1998).

Veebruaris 1948 viidi mu vanaisa pere koos muude Eestis tol ajal elanud ingerisoomlastega Siberisse, sest nõukogude võim ei soovinud sellise „vaenuliku“ rahva asumist Eesti aladele. Pere sattus Krasnojarski lähedale. Lootuses kodule lähemale pääseda sõitsid nad augustis 1949 Ida-Karjalasse suurtesse metsadesse, kuhu värvati ingerisoomlasi metsatöödele. Seal oli elu esialgu veelgi raskem, kui oli olnud Siberis (Lempinen 2010, Ruotsi 1998).

Einari pääses sealt siiski õppima Petroskoi ülikooli, kus õppis vene ja soome keele õpetajaks ning tal õnnestus ülikooli lõpetamise järel saada tööle Eestisse vene keele õpetajana. Alguses töötas ta Vahastus, siis Kehtnas ja lõpuks Raplas. Raplasse Einari juurde tulid Karjalast ka tema vanemad, vend Jalmar sai tööle Tallinnasse. Lempi elas oma perega algul Karjalas, hiljem õnnestus pääseda Leningradi, kuid oma vanasse kodukülla mitte kunagi. Alates 1991. aastast elab Einari Lempinen Soomes ja töötab soome-vene tõlgina.

Minu vanaisa kolis Eestisse ja tema järeltulijad ei pea ennast mitte ingerisoomlasteks, vaid eestlasteks ja ei räägi enam emakeelena mitte soome, vaid eesti keelt. Vanatädi Lempi järeltulijad, kes jäid elama Peterburi, on venestunud ja ei räägi samuti enam soome keelt. Nooremad põlvkonnad on küll oma ingerisoomse päritolust teadlikud, kuid ei samasta ennast selle rahvusrühmaga. On kujunenud olukord, kus ühe perekonna liikmeid eraldab nii riigipiir kui ka keelebarjäär. Sarnane tendents iseloomustab ka teiste ingerisoomlaste saatust – toimub järjepidev sulandumine elukohamaa põhirahvuse hulka.

KOKKUVÕTE

Teise maailmasõja ajal Ingerimaalt Eesti kaudu Soome evakueerimine omas ingerisoomlaste saatuse seisukohalt väga suurt tähtsust. Kõigepealt garanteeris evakueerimine neile elu: kodukülla jäädes oleks neid ähvardanud surm lahingutegevuse ja nälja tõttu. Eestis ja Soomes olid kindlasti inimlikumad tingimused kui nende kodukohas.

Teisalt on just evakueerimine see, mille tõttu pole tänapäeval tegemist enam ühtse rahvusega. Osaline jäämine Eestisse, Soome ja sealt Rootsi põgenemine ning laiali üle Venemaa alade pillutatus sai teoks just evakueerimisoperatsiooni tõttu. Siit saab muidugi edasi mõelda, kas nende ühtsusele oleks paremini mõjunud, kui neid ei oleks sõjaohu tõttu oma kodupiirkonnast ära viidud. Elaksid nad veel tänapäevalgi oma külates? Arvestades ajaloo kulgu pärast Teise maailmasõja lõppu, võib oletada, et nõukogude võim ei oleks võimaldanud neil oma kodupaika jääda.

Eestlastel oli ingerisoomlaste evakueerimise operatsioonis täita oma roll: eesti ametnikud osalesid organiseerimistöodes, laagrites oli eestlastest personali ning laevadel eesti meremehi. Eestlased vajasis ingerlasi kui tööjõudu ning hulk ingeri põgenikke sai ajutiselt tööd ja peavarju eesti taludes. Eesti ajakirjandus seda operatsiooni sisuliselt ei kajastanud ja selle tõttu oli rahvas üldiselt teadmatutes. Teati vaid nii palju, kui ise reaalselt põgenikega kokku puututi. Hüpoteesi, et eestlaste osa evakueerimisprotsessis oli märkimisväärne, võib kinnitatuks lugeda osaliselt: eestlased olid korraldusse teataval määral küll kaasatud, kuid suurem organiseerimine toimus siiski sakslaste ja soomlaste poolt, eestlaste roll oli olla pigem hädavajalik abipersonal. Samuti ei leidnud täielikku kinnitust hüpotees, et eestlaste informeeritus toimuvast oli heal tasemel.

Olen jõudnud järeldusele, et ingerisoomlaste evakueerimine Teise maailmasõja ajal Eesti kaudu Soome oli nende ellujäämise seisukohast oluline ning sakslaste ja soomlaste poolt väga humaanne tegu, sest see nõudis tolleaegseid tingimusi arvestades erakordselt suurt organiseerimist ja vaeva. Eestil oli täita olulise vaheetapi osa evakueerimisprotsessis, kuid eestlased olid siiski kaasatud võrdlemisi vähesel määral.

KIRJANDUS

Anepaio, Terje 1999. Soomlased. – Eesti rahvaste raamat. Toim. Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 437–445.

Soome teadlased kõnelesid Tartus. – *Eesti Sõna* 11.09.1943

Kirjanduslik vestlus Vilho Helaneniga. – *Eesti Sõna* 31.12.1943

Hämäläinen, Antti 1944. Kadonnutta Inkeriä. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Kurs, Ott 1990. Ingeri põliselanike saatus. – Akadeemia nr 7, lk 1484–1499.

Laherand, Ilmar 2008. Ingerimaa sõjapõgenikud Paldiskis. Paldiski: OÜ Infotruk.

Lempinen, Einari 2010. E-posti teel autorile 10. märtsil 2010.

Miettinen, Helena 1990. Inkeriläiset – Maaton kansa. Helsinki: Tammi.

Nevalainen, Pekka 1990. Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla. Helsinki: Otava.

Noormets, Tiit 1988. Ingerlaste lugu. – Looming nr 1, lk 446–448.

Noormets, Tiit 2001. Eestlaste ja teiste rahvusvähemuste ümberasustamine Loode-Venemaalt Saksa okupatsiooni ajal 1942–1943. – Tuna: Ajalookultuuri ajakiri nr 2, lk 39–55.

Relvik, Heino 2003. Mereväe soomepoisid. Tallinn: Soome Mereväes Teeninud Eestlaste Gild.

Roiko-Jokela, Heikki 1997. Heimotyötä ja virolaissympatioita. – Etelän tien kulkija – Vilho Helanen. Toim. Heikki Roiko-Jokela ja Heikki Seppänen. Jyväskylä: Atena Kustannus OY, lk 206–260.

Ruotsi, Lempi 1998. Kuin akanat tuulesa. Lempi Ruotsi mälestused. Koopiamasinaga paljundatud pagineerimata käsikiri autori valduses.

Tenkku, Jussi, Liisa Tenku 2008. Inkeriläisiä siirtämässä. Jussi ja Liisa Tenkun päiväkirjat 1943–1944. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Tuuli, Erkki 1988. Inkeriläisten vaellus. Inkeriläisen väestön siirto 1941–1945. Porvoo.

Tüvi, Helmi 2003. Teisel ringil. Tallinn: ETPV Trükikoda.

Uibopuu, Valev 1984. Meie ja meie hõimud. Lund.

Veiderma, Mihkel 2005. Ääremärkusi ingerisoomlaste kohta. – Akadeemia nr 4, lk 850–851.